

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ПОТАПЕНКО Сергій Володимирович**

УДК 342.565

**ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП  
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;  
фінансове право; інформаційне право

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

**Харків – 2010**

*Дисертацією є рукопис.*

Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

**Науковий керівник:**

доктор юридичних наук, професор,  
академік НАПрН України  
**Бандурка Олександр Маркович,**  
Харківський національний  
університет внутрішніх справ, ректор.

**Офіційні опоненти:**

доктор юридичних наук, професор  
**Рябченко Олена Петрівна,**  
Національний університет  
державної податкової служби України,  
професор кафедри управління,  
адміністративного права і процесу  
та адміністративної діяльності;

кандидат юридичних наук  
**Джафарова Марина В'ячеславівна,**  
Харківський національний університет  
внутрішніх справ, доцент кафедри  
теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться 29 жовтня 2010 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий 28 вересня 2010 р.

**Вчений секретар**

**спеціалізованої вченої ради**

**Р.С. Мельник**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Забезпечення захисту суб'єктивних публічних прав осіб від будь-яких управлінських дій незалежними судами стало складовою частиною України як правової, демократичної та соціальної держави.

Кроком уперед у цьому процесі є запровадження системи адміністративних судів, які символізують тенденції розвитку засобів захисту прав, свобод та інтересів громадян у відносинах із державною владою. Остаточне правове, організаційне та функціональне становлення вітчизняного інституту адміністративної юстиції відбулося із прийняттям у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, який встановлює основні засади здійснення адміністративного судочинства, дає визначення основних понять та категорій, що використовуються в зазначеній сфері, а також містить низку норм, які регулюють відносини зі створення умов для судового захисту прав і свобод, що були не відомі раніше чинному законодавству.

У зв'язку із наявністю у КАС України значної кількості нових положень, надзвичайно актуальним є дослідження сутності основних категорій, визначених у його нормах, зокрема таких, як принципи. Адже здійснення правосуддя в адміністративних справах є неможливим без наукового теоретичного аналізу усталених підвалин, фундаментних блоків, керівних ідей та основоположних джерел будь-якої правової системи – принципів права.

Положення діючого кодифікованого акта обумовлюють необхідність постановки питання щодо новаційних поглядів на такий конституційний принцип вітчизняного судочинства, як диспозитивність. Ця засада потребує дослідження через призму її внутрішньої різноманітності, оскільки захист конституційних прав і свобод людини та громадянина у формі адміністративного судочинства забезпечується сукупністю процесуальних дій адміністративного суду та учасників процесу, що ґрунтуються на нормах КАС України, в яких належне місце відводиться названому принципу.

У науці адміністративного процесу визначення принципів адміністративного судочинства, зокрема принципу диспозитивності, залишається одним із найменш розглянутих. Серед учених не існує єдиного підходу як до визначення принципу диспозитивності, так і до розуміння його змісту.

У працях В. Б. Авер'янова, М. Р. Аракеляна, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, С. В. Ківалова, А. М. Колодія, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіди, Є. В. Курінного, В. К. Матвійчука, Р. С. Мельника, О. М. Пасенюка, Ю. С. Педька, В. Г. Перепелюка, О. П. Рябченко, В. С. Стефанюка, І. О. Хара, О. І. Харитонової, В. І. Шишкіна та інших науковців найбільшу увагу приділено особливостям розгляду адміністративних справ у цілому, з огляду на засади адміністративного судочинства. Проте процесуальне значення та межі застосування принципу

диспозитивності, його зміст донині не були предметом окремого наукового дослідження, а відсутність монографічної літератури з цієї проблематики свідчить як про складність цього питання, так і про недостатність опрацювання його вченими-правознавцями. Саме тому теоретична розробленість обраної теми, її наукова новизна, значущість та актуальність у нових реаліях сьогодення набуває особливого змісту та значення.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано відповідно до фундаментальних положень Концепції реформи адміністративного права (абзац 1 глави 4, абзаци 1–2 глави 9), резолюції 1549 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні», постанови Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні», постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан правосуддя в Україні» від 27 червня 2007 р. № 1245-V, Указу Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, яким схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, та п.п. 2.1, 3.1 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006–2010 рр., схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ від 12 грудня 2005 р.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційного дослідження є з'ясування суті принципу диспозитивності, аналіз форм його прояву, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій стосовно покращення практики застосування адміністративно-процесуального законодавства.

Зазначена мета дослідження зумовлює постановку та виконання наступних завдань:

- розглянути шлях становлення та розвитку принципів адміністративного процесу України, їх систему та критерії класифікації;
- вивчити зміст та показати значення принципу диспозитивності в адміністративному процесі України;
- виявити характерні ознаки та визначити поняття принципу диспозитивності;
- з'ясувати співвідношення принципу диспозитивності з окремими принципами адміністративного судочинства, його роль у забезпеченні конституційних прав і свобод громадян;
- розкрити особливості реалізації принципу диспозитивності під час провадження в адміністративному суді першої інстанції; провадження в окремих категоріях адміністративних справ; у апеляційному та касаційному провадженнях; на стадії перегляду судових рішень за винятковими та нововиявленими обставинами;
- розробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного адміністративно-процесуального законодавства, в нормах якого відтворені вимоги принципу диспозитивності.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, які виникають у сфері здійснення адміністративного судочинства.

*Предметом дослідження* є диспозитивність як принцип адміністративного процесу України.

*Методи дослідження.* Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Їх застосування обумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми.

За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат (підрозділи 1.1, 1.3). Історико-правовий метод використано для вивчення процесу формування елементів диспозитивності (підрозділи 1.1, 1.2). Під час з'ясування юридичної природи принципу диспозитивності застосовано діалектичний метод (підрозділ 1.3). Системно-структурний метод дозволив вивчити принцип диспозитивності в системі принципів адміністративного процесу, простежити його співвідношення з окремими принципами адміністративного судочинства (підрозділи 1.2, 1.4). Порівняльно-правовий метод використано для визначення проблем реалізації принципу диспозитивності в адміністративному суді першої інстанції; у провадженні в окремих категоріях адміністративних справ; в адміністративному суді апеляційного та касаційного провадження; на стадії перегляду судових рішень за винятковими та нововиявленими обставинами (підрозділи 2.1–2.4). Компаративний метод, статистичний і документальний аналіз положень Конституції України, відповідних міжнародно-правових актів, чинного КАС України застосовувалися при розробленні наукових рекомендацій (підрозділи 2.1–2.4).

Нормативним підґрунтям роботи є Конституція України, КАС України, чинні законодавчі та нормативно-правові акти, які регулюють відносини у сфері відправлення адміністративного судочинства, міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною. Емпіричну базу дослідження становлять дані судової статистики, статистичні дані Генеральної прокуратури України (2009 р.), а також дані, одержані в результаті вивчення адміністративних справ.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що дисертація є першим комплексним, системним, монографічним дослідженням реалізації принципу диспозитивності в адміністративному процесі України. У результаті проведеної роботи автором сформульовано висновки і рекомендації, які відповідають вимогам наукової новизни, зокрема:

*вперше:*

— доведено, що становлення та розвиток принципу диспозитивності адміністративного процесу, закріпленого у нормах КАС України, пройшли декілька етапів: виникнення ідей про правосуддя і процесуальне становище його учасників; формування ідейного змісту принципу диспозитивності, складовими якого є вільне волевиявлення і свобода в розпорядженні матеріальними правами щодо предмета правового спору; підготовчий процес щодо реалізації цих

ідей у конкретних нормах про адміністративне судочинство; закріплення ідей у статтях 7 та 11 КАС України;

– зроблено висновок про те, що принцип диспозитивності адміністративного процесу виконує врівноважуючу функцію в адміністративних процесуальних правовідносинах, встановлюючи своєрідну рівновагу при визначенні процесуальних прав і обов'язків учасників адміністративного процесу;

*удосконалено:*

– поняття принципів адміністративного процесу як обумовлених соціально-правовими умовами суспільного життя нормативно-правових засад, що визначають характер, зміст і побудову адміністративного судочинства; регламентують процесуальну діяльність адміністративного суду й інших учасників адміністративного процесу;

– поняття принципу диспозитивності як основного положення, закріпленого у нормах КАС України, що розкриває природу адміністративних процесуальних правовідносин, відображає можливість осіб, які беруть участь у справі, разом із активною допомогою адміністративного суду розпоряджатися матеріальними і процесуальними правами, визначати межі судового захисту, впливати на виникнення, розвиток і закінчення адміністративного процесу, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин;

– формулювання вертикальної структури принципу диспозитивності, до якої зараховано: а) основне положення, яке відображає зміст принципу; б) положення, які забезпечують реалізацію основного положення;

– класифікацію принципів адміністративного процесу за наступними критеріями: 1) сферою поширення – загальноправові, галузеві, міжгалузеві; 2) способом нормативного закріплення – конституційні та законодавчі; 3) об'єктом впливу – принципи, що визначають процесуально-правову діяльність адміністративного суду, і принципи, що визначають процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі (сторін, третіх осіб, представників сторін і третіх осіб); 4) предметом правового регулювання – принципи організації правосуддя (судоустрою і судочинства); принципи, які визначають зміст процесуальної діяльності (офіційне з'ясування всіх обставин справи, диспозитивність, змагальність тощо); принципи, які визначають процесуальну форму виконання процесуальних дій (гласність, відкритість);

– класифікацію окремих категорій адміністративних справ, що дозволило глибше дослідити дію принципу диспозитивності в даному виді провадження;

*дістали подальшого розвитку:*

– визначення загальних рис та особливостей системи принципів адміністративного процесу, до яких варто зарахувати: 1) чисельність її елементів – принципів; 2) ієрархічність та обґрунтованість

її побудови; 3) розміщення елементів у певному взаємозв'язку; 4) взаємодію елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі процесуального права; д) єдність та цілісність як системи в цілому, так і її складових – принципів адміністративного процесу;

- положення про те, що за класифікаційними ознаками принцип диспозитивності є: за дією в системі права – міжгалузевим; за формою нормативного закріплення – закріпленим у нормах КАС України; за цільовим призначенням – основоположним;

- характеристика окремих конституційних принципів, зокрема: верховенства права; законності; рівності усіх учасників процесу перед законом і судом; справедливості; свободи; гуманізму, що виступають як незаперечні вимоги, покладені в основу діяльності адміністративних судів щодо справедливого вирішення підсудних їм справ;

- положення про те, що дія принципу диспозитивності щодо адміністративного суду виявляється в можливості останнього, у межах виконання обов'язку щодо здійснення правосуддя, впливати на рух адміністративного процесу шляхом використання процесуальних повноважень, які названо диспозитивними правами адміністративного суду;

- положення щодо особливостей реалізації принципу диспозитивності в адміністративному суді першої інстанції, в апеляційному та касаційному провадженні, у провадженні при перегляді рішень за винятковими та нововиявленими обставинами, стосовно сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

**Практичне значення одержаних результатів.** Викладені у дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути використані:

- у законотворчій діяльності – для удосконалення норм чинного КАС України;
- у правозастосуванні – одержані результати можуть бути використані у судовій практиці при розгляді та вирішенні адміністративних справ;
- у наукових дослідженнях – висновки дисертації можуть бути основою для подальших досліджень загальнотеоретичних і прикладних проблем забезпечення і стимулювання активної діяльності учасників адміністративного процесу;
- у навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Адміністративне процесуальне право» в юридичних вузах, при підготовці лекцій і навчальних посібників із даної проблеми.

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювались на III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми адміністративного законодавства України: шляхи його вдосконалення» (Івано-Франківськ, 2010 р.); Міжнародно-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (Суми, 2010 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 2010 р.).

**Публікації.** Основні теоретичні положення і висновки дисертаційної роботи викладені у чотирьох наукових публікаціях, надрукованих у фахових виданнях України, а також у трьох тезах наукових повідомлень.

**Структура дисертації** обумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок. Список використаних літературних джерел містить 174 найменувань і займає 16 сторінок.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, окреслено мету та завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, висвітлено наукову новизну й практичне значення отриманих результатів, вказано на апробацію результатів дослідження та публікації.

**Розділ 1 «Принцип диспозитивності в системі принципів адміністративного процесу»** складається з чотирьох підрозділів, які присвячено дослідженню теорії принципів адміністративного процесу, їх системи, історії формування принципу диспозитивності, його загальній характеристиці в системі принципів адміністративного процесу.

У **підрозділі 1.1 «Становлення і розвиток принципів адміністративного процесу, їх поняття та система»** проаналізовано існуючі погляди вчених щодо визначення поняття принципів адміністративного процесу. Відзначено, що в період реформування адміністративно-процесуального законодавства України інтерес до теорії принципів адміністративного процесу обумовлений значенням даної правової категорії: для характеристики адміністративно-процесуального права в цілому, його окремих норм та інститутів; для заповнення прогалин у праві; для ефективності здійснення правосуддя в адміністративних справах.

Зазначено, що пізнання сутності принципів адміністративного процесу можливе шляхом визначення системи їх специфічних ознак, які становлять теоретичну конструкцію принципів. До них належать наступні положення: 1) принципи виражають сутність норм і правил поведінки, що санкціоновані державою і регламентують провадження в адміністративних справах; 2) принципи перебувають у тісному зв'язку з правовою системою суспільства, за допомогою якої впливають на адміністративно-процесуальні відносини; 3) принципи існують як основні правила адміністративно-процесуальної діяльності, опосередковані правовими нормами; 4) принципи містять світоглядні ідеї щодо організації адміністративно-процесуальної діяльності.

На підставі аналізу змісту принципів у теорії юридичного процесу автором встановлено, що принципи адміністративного процесу характеризуються наступними ознаками: 1) ідейною

спрямованістю; 2) нормативністю та текстуальним закріпленням; 3) демократичністю; 4) дієвістю; 5) автономністю і визначеністю.

Враховуючи положення адміністративно-процесуального законодавства, а також відповідні наукові теорії сформульовано визначення принципів адміністративного процесу.

Окрему увагу в підрозділі приділено аналізу системи принципів адміністративного процесу. Зроблено висновок, що у своїй сукупності всі принципи адміністративного процесу створюють стійку систему основ, які існують і діють не ізольовано, а у певній взаємозалежності, не суперечать одна одній і мають визначальний характер.

**У підрозділі 1.2 «Загальна характеристика принципів адміністративного процесу, їх класифікація»** в результаті проведеного аналізу різноманітних підходів щодо розвитку й становлення основоположних засад сучасного адміністративного процесу, а також способів наповнення їх системи встановлено, що розподіл принципів на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи правових інститутів враховує їх нормативне закріплення та межі дії, розкриває співвідношення і взаємозв'язок принципів адміністративного процесу.

З урахуванням вказаної систематизації проведено класифікацію принципів адміністративного процесу за такими критеріями: 1) сферою поширення; 2) способом нормативного закріплення; 3) об'єктом впливу; 4) предметом правового регулювання.

Дістало подальшого розвитку уявлення про систему наукових підходів щодо розуміння сутності та ознак конституційних принципів адміністративного судочинства України. З метою з'ясування специфічних властивостей загальних засад здійснення правосуддя в адміністративних справах розглянуто сутність, правове закріплення та значення окремих конституційних принципів, зокрема: верховенства права; законності; рівності усіх учасників процесу перед законом і судом; справедливості; свободи; гуманізму, які виступають як незаперечні вимоги, покладені в основу діяльності судів щодо справедливого вирішення підсудних адміністративних справ.

Встановлено, що втілення загальноправових принципів у адміністративному судочинстві дозволяє надати йому властивостей дійсного правосуддя; відобразити загальні правила, що мають загальнообов'язковий юридичний характер; забезпечити однотипне формулювання норм права та їх застосування для вирішення публічно-правових спорів.

**У підрозділі 1.3 «Зміст та сутність принципу диспозитивності, його місце в системі принципів адміністративного процесу»** визначено роль та місце принципу диспозитивності в системі принципів сучасного адміністративного процесу України.

Аналіз змістовної наповненості принципу диспозитивності, його характерних ознак дозволив встановити, що практичне значення принципу диспозитивності в адміністративному процесі полягає в тому, що захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-

правових відносин неможливий без реалізації ними положень, які визначають зміст принципу диспозитивності.

У результаті дослідження розвитку принципу диспозитивності, його місця в системі принципів адміністративного процесу автор дійшов висновку, що вказаному принципу притаманна регулятивна роль, завдяки чому він набуває значення загального правила поведінки, гарантує вільне здійснення процесуальних прав в адміністративному судочинстві, свободу їх реалізації, а також розкриває суть адміністративного процесу, вказує на його специфіку та зміст.

Окрему увагу в роботі приділено визначенню та аналізу особливих рис принципу диспозитивності.

Зроблено висновок, що принцип диспозитивності надає правову можливість суб'єктам спірних адміністративно-процесуальних правовідносин, відповідно до їх процесуального статусу (в межах дозволеного законом і в установленому процесуальному порядку), розпоряджатися матеріальними і процесуальними правами, разом із активною допомогою адміністративного суду, в тому числі визначати межі судового захисту, впливати на виникнення, рух і закінчення адміністративного процесу, з метою відновлення порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

*У підрозділі 1.4 «Співвідношення принципу диспозитивності з окремими принципами адміністративного процесу»* досліджено принцип диспозитивності у взаємодії з функціональними принципами адміністративного судочинства – змагальності; офіційного з'ясування всіх обставин справи; гласності і відкритості адміністративного процесу; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду.

Вказано на те, що з метою забезпечення в судовому процесі не лише реалізації принципу рівноправності, а й рівнозначності сторін, законодавець передбачив окремі нормативні положення (диспозитивні обов'язки відповідача щодо забезпечення доказів для належного з'ясування обставин у справі), які дозволяють зрівняти становище позивача та відповідача – суб'єкта владних повноважень – і усунути дисбаланс у їх можливостях.

Встановлено, що взаємодія принципу змагальності із принципом диспозитивності полягає у тому, що сторонам та особам, які беруть участь у справі, надані широкі можливості у доказовій діяльності для захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

У результаті аналізу співвідношення принципу диспозитивності із галузевим принципом адміністративного судочинства – офіційного з'ясування всіх обставин у справі – встановлено, що останній за своїм змістом значно обмежує дію принципу диспозитивності, оскільки визначає основні риси та обсяг дій адміністративного суду за його власною ініціативою.

Взаємозв'язок принципу гласності і відкритості адміністративного процесу із принципом диспозитивності полягає у тому, що передбачені повноваження адміністративного суду, права та

обов'язки осіб, які беруть участь у справі, сформульовані у нормах КАС України на диспозитивній основі, втратили б своє призначення, якщо б дії адміністративного суду були невідомі кожному із учасників адміністративного процесу.

**Розділ 2 «Реалізація принципу диспозитивності в адміністративному процесі»** складається з чотирьох підрозділів, які присвячено дослідженню особливостей реалізації принципу диспозитивності під час провадження в суді першої інстанції, провадження в окремих категоріях адміністративних справ, у апеляційному та касаційному провадженнях, на стадії перегляду рішень адміністративного суду за винятковими та нововиявленими обставинами.

*У підрозділі 2.1 «Реалізація принципу диспозитивності під час провадження в адміністративному суді першої інстанції»* розглянуто прояв принципу диспозитивності у провадженні в суді першої інстанції.

Відзначено, що реалізація принципу диспозитивності здійснюється на стадії порушення адміністративної справи, з моменту звернення заінтересованої особи до адміністративного суду, оскільки право на звернення за судовим захистом є найважливішою формою прояву останнього.

Доведено, що реалізація права на порушення адміністративної справи, як один із структурних елементів диспозитивності, безпосередньо пов'язана з іншими елементами диспозитивності, зокрема: 1) юридичною заінтересованістю особи, яка звертається до адміністративного суду; 2) адміністративною процесуальною правосуб'єктністю; 3) підвідомчістю позовної заяви адміністративному суду; 4) дотриманням встановлених законодавцем правил про підсудність; 5) додержанням строків звернення до адміністративного суду.

Встановлено, що принцип диспозитивності стосовно всіх учасників судового процесу в адміністративному суді першої інстанції діє неоднаково. Це пояснюється суттєвою різницею у характері їх юридичної заінтересованості.

У результаті проведеної класифікації суб'єктів адміністративно-процесуальних відносин, за критерієм заінтересованості в результатах розгляду й вирішення адміністративної справи, зроблено висновок, що диспозитивне право на звернення з адміністративним позовом, можливість розпорядження комплексом процесуальних прав диспозитивного характеру належить: 1) суб'єктам, які мають безпосередню матеріальну й процесуальну заінтересованість, – сторонам, третім особам, які заявляють самостійні вимоги на предмет публічно-правового спору, представникам сторін та третіх осіб; 2) суб'єктам, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси заінтересованих осіб у забезпеченні публічних інтересів – Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, прокурору, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, фізичним та юридичним особам.

Зазначено, що принцип диспозитивності також діє щодо осіб, які сприяють здійсненню адміністративного судочинства (експерта, судового розпорядника, спеціаліста), у зв'язку з чим

вони наділені відповідними повноваженнями, які опосередковано впливають на рух і зміст адміністративного процесу, виступають гарантією реалізації заінтересованими особами диспозитивних повноважень.

На підставі аналізу судової практики щодо розгляду адміністративних справ виокремлено та детально досліджено систему процесуальних прав диспозитивного характеру позивача, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, а також їх представників.

Наприкінці підрозділу, виходячи зі змісту принципу диспозитивності, з'ясовано основні форми реалізації суб'єктом владних повноважень, наданих йому процесуальних прав.

***У підрозділі 2.2 «Особливості дії принципу диспозитивності у провадженні в окремих категоріях адміністративних справ»*** зосереджено увагу на реалізації принципу диспозитивності у провадженні в окремих категоріях адміністративних справ.

Автором обґрунтовано, що окремі категорії адміністративних справ характеризуються своєю різновекторністю, де кожна справа являє собою відокремлену процесуальну самостійність і має свої, притаманні тільки їй, юридичні наслідки.

У результаті дослідження різних теоретичних підходів щодо розкриття природи окремих категорій адміністративних справ обґрунтовано підхід щодо систематизації вказаних категорій адміністративних справ на три групи залежно від їх суб'єктного складу, змісту та специфіки: 1) адміністративні справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень (статті 171, 181 КАС України); 2) адміністративні справи, пов'язані із реалізацією виборчих прав (статті 172–176 КАС України); 3) адміністративні справи, які виникають із інших публічно-правових відносин, підвідомчих адміністративним судам (статті 180, 182, 183 КАС України).

Дослідження проблем диспозитивності в адміністративному судочинстві довело, що принцип диспозитивності неоднаково діє під час процедури розгляду та вирішення деяких публічно-правових спорів, віднесених діючим КАС України до провадження в окремих категоріях адміністративних справ.

У роботі наголошено на тому, що дія принципу диспозитивності значно обмежена у справах, які виникають із інших публічно-правових відносин, підвідомчих адміністративним судам, оскільки в них певним чином «звужена» можливість сторін вільно розпоряджатися наданими правами щодо предмета спору.

У провадженні в окремих категоріях адміністративних справ законодавець передбачив, що у особи, яка звертається до адміністративного суду, обов'язково має бути юридична заінтересованість. Суть такої заінтересованості полягає у тому, що вона виникає і формується на підставі окремих законодавчих та нормативно-правових актів України. Виходячи із характеру юридичної заінтересованості визначено обсяг диспозитивних процесуальних прав, якими

користуються заінтересовані суб'єкти в адміністративному процесі для вирішення спору, що виникають в окремих категоріях адміністративних справ.

**У підрозділі 2.3 «Реалізація принципу диспозитивності у апеляційному та касаційному провадженнях»** міститься аналіз основних положень дії принципу диспозитивності в апеляційному та касаційному провадженнях.

Враховуючи той факт, що принцип диспозитивності за предметом правового регулювання є принципом функціональним, який відображає зміст процесуальної діяльності всіх учасників адміністративного процесу, встановлено, що в апеляційному та касаційному провадженнях складовою процесуальної діяльності виступає право на апеляційне та касаційне оскарження.

Реалізація права на апеляційне та касаційне оскарження, як наголошується в дисертаційному дослідженні, залежить від певних умов, зокрема: а) певного кола суб'єктів права на апеляційне та касаційне оскарження; б) об'єкта оскарження в апеляційному та касаційному порядку; в) дотримання встановлених процесуальних строків на апеляційне та касаційне оскарження; г) дотримання форми та змісту апеляційної та касаційної скарги.

У підрозділі проаналізовано всі процесуально-розпорядчі повноваження суб'єктів права апеляційного та касаційного оскарження, розкрито зміст цих прав і визначено процесуальний порядок їх виконання.

Підкреслено, що в апеляційному та касаційному провадженнях сторони наділені також правами, які дозволяють їм визначати й змінювати межі судового захисту. Особливість дії принципу диспозитивності полягає у визначенні характеру та у процесуальних наслідках здійснення вказаних прав.

З іншого боку, в діях адміністративного суду апеляційної та касаційної інстанцій простежується відхилення від принципу диспозитивності, оскільки останній не обмежений доводами апеляційної скарги і не зв'язаний межами позовних вимог, що пояснюється специфікою суб'єктивних прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, які підлягають судовому захисту.

**У підрозділі 2.4 «Реалізація принципу диспозитивності при перегляді рішень адміністративного суду за винятковими та нововиявленими обставинами»** проаналізовано загальні положення реалізації принципу диспозитивності в провадженнях за винятковими та нововиявленими обставинами.

Встановлено, що важливим диспозитивним правом юридично заінтересованих осіб у результатах розгляду адміністративної справи є їх право бути ініціаторами в перегляді судових рішень за винятковими та нововиявленими обставинами.

Аналіз передумов, з якими законодавець пов'язує право на подання заяви про перегляд судового рішення за винятковими та нововиявленими обставинами, а також умов, якими закон

визначає порядок порушення відповідних проваджень, дозволив стверджувати, що їх існування обумовлене дією принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві.

Особливе місце в роботі відведено характеристиці підстав перегляду судових рішень за винятковими та нововиявленими обставинами з урахуванням особливостей дії принципу диспозитивності. Зокрема розглянуто права осіб, які беруть участь у справі, на звернення із заявою до адміністративного суду про перегляд рішень адміністративного суду зазначеними способами; їх право на участь у судовому засіданні і на вчинення процесуальних дій, спрямованих на здійснення проваджень за винятковими та нововиявленими обставинами.

## **ВИСНОВКИ**

У результаті дисертаційного дослідження автором сформульовано ряд висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення наукового завдання щодо визначення сутності й змісту принципу диспозитивності адміністративного процесу України.

До основних висновків і пропозицій, одержаних внаслідок проведеного дослідження, належать наступні.

На основі положень оновленого процесуального законодавства, а також сучасних поглядів щодо завдань та цілей адміністративного судочинства в системі юридичного процесу, зроблено висновок, що принципами адміністративного процесу є обумовлені соціально-правовими умовами суспільного життя нормативно-правові засади, які визначають характер, зміст і побудову адміністративного судочинства і регламентують процесуальну діяльність як адміністративного суду, так і учасників адміністративного процесу.

Особливостями системи принципів адміністративного процесу визначено: 1) чисельність її елементів – принципів; 2) ієрархічність та обґрунтованість її побудови; 3) розміщення елементів у певному взаємозв'язку; 4) взаємодію елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі процесуального права; д) єдність та цілісність як системи в цілому, так і її складових – принципів адміністративного процесу.

Встановлено, що принцип диспозитивності адміністративного процесу закріплює власну правову можливість заінтересованих осіб, які беруть участь в адміністративній справі, розпоряджатися (в межах дозволеного законом і в установленому процесуальному порядку) разом із активною допомогою адміністративного суду матеріальними правами щодо предмета публічно-правового спору і процесуальними засобами захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Аналіз адміністративно-процесуального законодавства та практики його застосування дозволив встановити, що принцип диспозитивності властивий адміністративному процесу внаслідок характеру й особливостей адміністративних процесуальних правовідносин, визначає основні інститути адміністративного процесу (підвідомчість, підсудність, інститут осіб, які беруть участь у справі тощо), тим самим додатково до предмета й методу адміністративного процесуального права має індивідуалізоване значення.

Встановлено, що початковим моментом реалізації принципу диспозитивності під час провадження в адміністративному суді першої інстанції є можливість вільного поведіння зі своїм правом щодо ініціювання юридично заінтересованою особою судового процесу.

Найбільш повно дія принципу диспозитивності під час провадження в адміністративному суді першої інстанції виявляється у процесі регулювання процесуальних можливостей осіб, які беруть участь у адміністративній справі, а також у наслідках розпорядження ними своїми правами. Доведено, що юридично заінтересована особа-позивач, яка посідає головне місце в адміністративному процесі, має найбільший обсяг процесуальних прав, свобода розпорядження якими дозволяє йому впливати на розвиток адміністративного процесу та реалізовувати складові принципу диспозитивності, тобто використовувати нормативні положення, які містять зміст зазначеного принципу.

Аналіз процесуальних прав за правовим статусом кожної зі сторін адміністративного процесу класифіковано залежно від: процесуальної стадії адміністративного процесу; розпорядчих дій позивача; обсягу судового захисту; цільової спрямованості.

Диспозитивні права відповідача класифіковано на такі групи: залежно від розпорядчих дій відповідача; залежно від обсягу судового захисту; залежно від цільової спрямованості.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:**

1. Потапенко С. В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації / С. В. Потапенко // Форум права. – 2010. – С. 403–408 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10pcvpik.pdf>.

2. Потапенко С. В. Процесуальне значення та реалізація принципів адміністративного судочинства України / С. В. Потапенко // Право і безпека. – 2010. – № 2 (34). – С. 60–64.

3. Потапенко С. В. Деякі питання реалізації принципу диспозитивності в адміністративному суді першої інстанції / С. В. Потапенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 127–147.

4. Потапенко С. В. Реалізація принципу диспозитивності в апеляційному адміністративному суді України / С. В. Потапенко // Право і безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 99–106.

5. Потапенко С. В. Закріплення конституційних принципів у нормах Кодексу адміністративного судочинства України / С. В. Потапенко // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2010 р. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – С. 336–340.

6. Потапенко С. В. Процесуальне значення та реалізація принципів адміністративного судочинства України / С. В. Потапенко // Держава і право: проблеми становлення та розвитку : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 травня 2010 р. – Суми : ФОП Ляпощенко Л. Г., 2010. – С. 328–338.

7. Потапенко С. В. Особливості законодавчого визначення принципу диспозитивності адміністративного судочинства України / С. В. Потапенко // Актуальні проблеми адміністративного законодавства України: шляхи його вдосконалення : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 червня 2010 р. – Івано-Франківськ : Вид-во ПЮІ ЛДУВС, 2010. – С. 111–119.

## АНОТАЦІЇ

**Потапенко С. В. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2010.

Дисертацію присвячено дослідженню поняття, ролі та змісту принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві України, визначенню його місця в системі принципів адміністративного процесу, співвідношення з окремими принципами адміністративного процесу. Досліджено розвиток та становлення принципу диспозитивності адміністративного процесу; здійснено класифікацію вказаної засади; визначено межі та суб'єктів реалізації принципу диспозитивності; особливості реалізації принципу диспозитивності під час провадження в адміністративному суді першої інстанції, в апеляційному та касаційному провадженнях, при перегляді рішень адміністративного суду за винятковими та нововиявленими обставинами. У

роботі обґрунтовано значення принципу диспозитивності для усіх стадій адміністративного процесу та видів проваджень. Обґрунтовано і сформульовано пропозиції щодо внесення змін до окремих положень чинного законодавства, які спрямовані на зміцнення гарантій прав і законних інтересів суб'єктів реалізації принципу диспозитивності.

**Ключові слова:** адміністративний процес, принципи, диспозитивність, адміністративний суд, права та обов'язки, матеріальні та процесуальні межі судового захисту.

**Потапенко С. В. Диспозитивность как принцип административного процесса Украины. – Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право; информационное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2010.

Диссертация посвящена исследованию проблем диспозитивности в административном судопроизводстве, определению понятия, роли и содержания принципа диспозитивности, его места в системе принципов административного процесса. Раскрыты особенности проявления принципа диспозитивности в административном суде первой инстанции, в апелляционном и кассационном производстве, при пересмотре решений административного суда по вновь открывшимся и исключительным обстоятельствам. Автором проведено исследование соотношения принципа диспозитивности с другими принципами административного судопроизводства: равенства всех участников административного процесса перед законом и судом; состязательности; официального выяснения всех обстоятельств по делу; гласности и открытости административного процесса; обеспечения апелляционного и кассационного обжалования решений административного суда.

Обосновано, что принцип диспозитивности обеспечивает единство, направленность и согласованность норм административного процесса, выполняет уравнивающую функцию, устанавливая своеобразный баланс в реализации прав и обязанностей участников административного процесса.

В результате исследования элементов диспозитивности, анализа работ современных ученых-процессуалистов и административного процессуального законодательства сделан вывод, что принцип диспозитивности закрепляет собственную правовую возможность заинтересованных лиц, которые участвуют в административном деле, распоряжаться (в границах разрешенного законом и в установленном процессуальном порядке) при помощи действий административного суда материальными правами в отношении предмета публично-правового спора и процессуальными способами защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов.

Особое внимание в работе уделено исследованию действия принципа диспозитивности по отношению к сторонам административного процесса, другим лицам, участвующим в деле, а также лицам, содействующим осуществлению правосудия. Раскрыто содержание принципа диспозитивности, которое определяется широкими процессуальными правами, установленными нормами КАС Украины. На основании проведенного анализа автор утверждает, что принцип диспозитивности в силу характера и особенностей административных процессуальных правоотношений определяет основные институты административного процесса (подведомственность, подсудность, институт лиц, которые участвуют в административном процессе и т. п.).

**Ключевые слова:** административный процесс, принципы, диспозитивность, административный суд, права и обязанности, материальные и процессуальные пределы судебной защиты.

**Potapenko S. V. Disposition as the principle of administrative process of Ukraine.** – *Manuscript.*

Thesis for a candidate's degree by specialty 12.00.07 – administrative law and procedure; financial law; informational law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2010.

The thesis is devoted to the research of principle of disposition, its concept, maintenance, significance and place in the system of principles in administrative processual law of Ukraine. The features of revealing in disposition's principle are researched in trial administrative court, appellate and cassation kinds of lawsuits in revision of decisions, rules which come into force in case of newly found circumstances. Author also surveys the spheres of correlation between principle of disposition and others principles of administrative processual law.

The dissertation analyses the disposition principle according to all subjects of administrative procedure, in different administrative proceedings. Also the ways of improving administrative procedural legislature have been given in order to broaden the boundaries of disposition in administrative proceedings.

The propositions for adding and bringing in changes to separate regulations of legislation, directed on consolidation of guarantees of rights and legal interests of a person in administrative process of Ukraine.

**Key words:** administrative process; principles; disposition; administrative court; rights and duties; financial and procedural boundaries of court protection.